

Соціальний потенціал

сучасної гендерної політики

Н. М. Оніщенко

доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

У статті розглядаються актуальні питання сучасної гендерної політики. В контексті досвіду європейських країн проаналізовані реалії та перспективи гендерного правового розвитку. Окремий вектор дослідження – колізії гендерного законодавства та регулювання суспільних відносин у сфері захисту прав, свобод та законних інтересів людини.

С. В. Береза

заступник завідувача Центру правових досліджень гендерної політики Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

Ключові слова: *гендер, гендерна політика, гендерний правовий розвиток, колізії гендерного законодавства, захист прав людини.*

В статье рассматриваются актуальные вопросы современной гендерной политики. В контексте опыта европейских стран проанализированы реалии и перспективы гендерного пра-

вового розвитку. *Отдельный вектор исследования – коллизии гендерного законодательства и регулирования общественных отношений в сфере защиты прав, свобод и законных интересов человека.*

Ключевые слова: *гендер, гендерная политика, гендерное правовое развитие, коллизии гендерного законодательства, защита прав человека.*

The article deals with topical issues of contemporary gender politics. In the context of European experience, analyzed gender realities and perspectives of legal development. single vector research – a conflict of gender legislation and regulation of social relations in the sphere of rights, freedoms and legitimate interests.
Keywords: *gender, gender politics, gender legal development, conflict of gender legislation, protection of human rights.*

В українському правознавстві поширюється філософське розуміння права, що пов'язується з такими цінностями, як свобода, рівність, справедливість. Це сприяє більш точному визначенню парадигм, принципів, моделей, змісту та обсягу наукового поняття права, предмета і методів відповідних теорій права і його цілісності й водночас ефективності впливу права на людину та її розвиток [1, с. 3-4].

Право як соціальне явище, його форми, принципи, характер тощо завжди і скрізь зумовляються потребами суспільного розвитку. І, як справедливо підкреслює В. Я. Тацій, що й в умовах становлення та функціонування незалежної України, де впроваджується у життя принцип верховенства права, вирішення проблем сучасного праворозуміння становить одне з найважливіших завдань розроблення, зокрема, концепції розвитку вітчизня-

ної юридичної науки і концепції правової системи України [14, с. 3-22].

Право, як природне, так і юридичне, змістом та ідеєю спрямовується на найвищу цінність – людину. Дискусія про природу права пов'язана з природою людини [13, с. 52-91].

«Людина – творець права в цілому, чи лише законодавства і правової практики як позитивного аспекту права, який у єдності з природним аспектом утворює феномен права?». І відповідь на це питання надається така: «Людина – творець не права в цілому, чи лише законодавства і правової практики, тобто лише позитивного аспекту права, який у єдності з природним аспектом утворює феномен права». Це, очевидно, і складає антропогенність права [5, с. 207].

Сьогодні у суспільстві відроджується інтерес до людини, зокрема, зростає інтерес правознавства до вивчення людського виміру права та правового виміру людини. Поряд з поняттям «людина» є рівноцінні поняття «особистість», «індивідуальність», що характеризує передусім те особливе, специфічне, що відрізняє конкретну людину як індивіда та як особистість від усіх інших, включаючи як природні, тілесні, так і психічні й соціальні властивості; як успадковані, так і набуті, вироблені в процесі людського розвитку [10, с. 37].

Однією з таких особливостей людини є така фізіологічна особливість, як її стать. І те, що має бути цінністю і для людини, і для держави, іноді стає перешкодою до реалізації особою своїх прав [9, с. 16-17]. Ця особливість не рідко стає руйнівною в процесі реалізації принципу рівності основних прав та свобод людини.

Гендерна рівність – складова загального принципу рівності як принципу демократичної побудови суспільства. Право розуміється сьогодні як рівна міра свобо-

ди всіх і кожного – чоловіків і жінок. Конструкція гендерної рівності розкривається через категорію прав людини як універсального стандарту рівності, що єдиний для обох статей.

Коли йдеться про рівність статей як ідеал суспільно-політичного розвитку, під цим поняттям можуть розумітися: а) формальна рівність (рівність юридична, закріплена законодавчо); б) рівність можливостей (надання певної законодавчо закріпленої переваги певній соціально-демографічній групі для створення однакових з іншими групами умов на старті); в) рівність результату (цілеспрямоване забезпечення ліквідації для конкуруючих сторін перешкод, які можуть бути зумовлені попередньою дискримінацією). У правовій сфері прихильники гендерної та феміністської теорії намагаються дослідити питання «рівності» й «відмінностей» – наскільки можлива рівність різних людей (у першу чергу, за ознакою статі), в яких межах можливе запровадження «нерівності» для досягнення рівності тощо [4, с. 10].

Світовий процес формування конституційного законодавства характеризується декларуванням у ньому принципу рівних прав і можливостей. Конституційне закріплення рівності статей є характерним поряд із такими особливостями, як національна і расова незалежність, мова, віросповідання, соціальне походження, політичні переконання та ін. [15, с. 26-28].

Майже всі конституції визнають принципи і стандарти міжнародного права і зобов'язуються їх виконувати, закріпивши в основному законі. Отже, логічно, що вони мають закріпити і гендерні права та стандарти щодо рівності прав і можливостей. Конституція як вищий закон є гарантом рівності для всіх громадян, незалежно від статі, у їх правах і можливостях [8, с. 46].

Цілком очевидно, що питання гендерної рівності набуло на сьогодні неабиякої актуальності і має неабияку цінність для права. Тому відповідним чином слід проводити роботу з діючим вітчизняним законодавством, яке, незважаючи на проголошення Україною рівності прав чоловіків і жінок, ще значною мірою містить дискримінаційні гендерні викривлення.

Виконання взятих Україною зобов'язань щодо утвердження гендерної рівності потребує осмислення національних можливостей їх реалізації з урахуванням історично набутої практики суспільного життя чоловіка та жінки, національних традицій їхніх взаємовідносин, досягнень і рівня соціальної культури та її складової – гендерної культури [7, с. 18].

Конституційне проголошення України демократичною, соціальною, правовою державою надало актуальності проблемі підвищення правової культури як окремого громадянина, так і суспільства загалом. Це, в свою чергу, обумовлює потребу в активізації наукових досліджень, пов'язаних з проблематикою правової культури, а саме: уточнення її змісту, розкриття співвідношення і взаємодії правової культури з правовою системою, висвітлення причин виникнення деформації правової свідомості, в тому числі в сфері гендерних відносин, пошук шляхів їх подолання тощо [12, с. 3].

Однак, сьогодні ціннісні орієнтації нашої держави з урахуванням світового передового досвіду, сподіваємось, швидкими темпами наповнять суспільну свідомість новим змістом, яким, зокрема, стане гендерно налаштований менталітет суспільства, тобто усвідомлений передусім на психологічному рівні напрям мислення суб'єктів щодо визнання, поваги і сприяння по ствердженню принципу рівності людини незалежно від статі.

Прийнятий Верховною Радою України Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. [3, с. 48-55] є вдалим кроком до запровадження відповідних міжнародних стандартів міжстатевої рівності і правовою базою забезпечення конституційного принципу рівних прав чоловіків і жінок. Зокрема, ст. 3 Закону визначає основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, серед яких: недопущення дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівної участі жінок та чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень, формування відповідального материнства і батьківства, виховання і пропаганда серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері та ін. Неабияке значення має закріплене у ст. 4 Закону положення, відповідно до якого чинне законодавство України та проекти нормативно-правових актів підлягають гендерно-правовій експертизі, результатом чого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

У ході правової реформи держава повинна визначити і деталізувати гендерну рівність як юридичне поняття, як невід'ємний елемент правової системи. Будь-які соціально-економічні перетворення, процеси демократизації і встановлення ринкової економіки імпліцитно включають в себе так звані гендерні програми соціальної трансформації, тобто зміну структури відносин між соціальними статями (чоловіками та жінками) [11]. Таким чином вплив будь-яких перетворень правової системи на структуру гендерних відносин є очевидним та безумовним. Питання лише в тому, будуть ці перетворення мати позитивні чи нега-

тивні наслідки, а також у попередньому програмуванні таких наслідків за допомогою гендерно-правової експертизи.

Проведення гендерної експертизи у різних галузях права підтверджує появу нової галузі права – гендерного права як комплексного правового інституту, який складається з правових норм, які встановлюють засоби забезпечення рівності прав людини незалежно від статі, а також передбачають межі допустимих відмінностей у правах, незалежно від статі [2, с. 9].

У правовій площині гендерна рівність функціонує як складова загального принципу рівності. Заснована на природно-правовій концепції вона водночас відрізняється від інших структурних елементів принципу юридичної рівності, зокрема рівності незалежно від віку, національності, раси, тому що в юридичному вимірі має два аспекти: рівні права та рівні можливості.

У статті 24 діючої Конституції України зазначається, що всім громадянам наданий і гарантований рівний обсяг прав і свобод: економічних, соціальних, політичних, культурних, особистих тощо. Їх використання пов'язане із запровадженням однакових стандартів для всіх без винятку осіб.

У частині 2 статті 24 Конституції України йдеться про конкретизацію деяких категорій рівності прав і свобод. Права і свободи людини є складним, багатовимірним явищем, їх генезис, соціальні корені, призначення дають можливість характеризувати той чи інший тип цивілізації, етапи її становлення та розвитку.

Справжня природа будь-якої держави виявляється саме рівністю прав і свобод кожної людини.

Рівність прав і свобод – один з основних принципів конституційного статусу людини і громадянина, показник загальнолюдської культури.

Ця рівність може розглядатися принаймні в двох аспектах: 1) означати рівність в матеріальних благах, рівність результатів, рівність в умовах існування – тобто економічну рівність, що відображає, віддзеркалює певний вимір прав і свобод людини та 2) рівність перед законом в процедурах – рівність юридичну, яка насамперед пов'язана з ефективністю законодавства. Процедурна рівність означає відсутність будь-якої дискримінації. Принцип відсутності дискримінації – це не тільки досягнута рівність у певних сферах життєдіяльності, а й критерій, за якими ця рівність може бути досягнута. Не може бути привілеїв за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Додатковим критерієм подолання дискримінації визнається також «справедливість» як явище соціальної дійсності.

Рівність прав і свобод є відтворенням справедливості як ціннісної категорії, що виробляється в суспільстві у відповідності із сформованими уявленнями про мораль і норми поведінки.

Справедливість в зазначеному контексті може полягати у диференціації прав (підвищення рівня права у рамках чинного законодавства для окремих категорій населення, які на це заслуговують, – свідчення прогресивного розвитку національної правової системи) та у подоланні узурпації прав, як різновиду їх дискримінації (надмірного, нерегламентованого законодавством збільшення владних повноважень однієї категорії громадян порівняно з іншими у соціумі, що може мати місце в окремих державних утвореннях, суспільствах, у певних просторово-часових континуумах).

Гендерна рівність – складова загальногo принципу рівності як основи демократичного устрою держави та суспільства.

У статті 24 Конституції України гендерне питання розглядається в двох площинах: з одного боку, це формальне закріплення рівності чоловіків та жінок шляхом встановлення рівних прав і можливостей у правових нормах (питання законотворчої діяльності); з другого боку, практичне існування рівних умов реалізації наданих законом можливостей, втілення правових принципів і норм у повсякденній діяльності. Останнім є питання правореалізаційної та правозастосовчої діяльності, пов'язане з функціонуванням судових органів, місцевих і загальнодержавних інститутів влади та органів місцевого самоврядування, а також усіх суб'єктів приватного права, включаючи кожного індивіда.

Виконання жінкою специфічних біологічних функцій та особливих соціальних ролей створює передумови її виключення з економічного та соціального життя, позбавлення її можливості брати реальну участь у розподілі суспільних благ. Якщо жінка не має дієвих юридичних гарантій, то поділ громадян на тих, хто включений у суспільний обіг, і тих, хто є виключеним із нього, може відбуватися за статевою ознакою. Тривалий час правове регулювання щодо жінок мало дискримінаційний характер, тому таку дискримінацію треба ліквідувати саме правовими засобами.

Нині в Україні, як і в більшості країн світу, відбувається переоцінка цінностей та здійснюється орієнтація політичного курсу держави на встановлення єдиних загальнолюдських принципів і стандартів, на їх природні засади, що є значимими для усього світового співтовариства, в тому числі в сфері гендерних відносин.

Гендерний підхід як стратегічний напрям насамперед має впроваджуватися через дотримання органами державного управління таких умов своєї діяльності: підтримка природної ролі, яку відігра-

ють жінки у стабільному розвитку; визнання того, що результати політики істотно впливають на розвиток жінки і чоловіка як особистостей; створення умов, за яких у всіх сферах суспільного життя державна політика базуватиметься на да-них, деталізованих за статтю; забезпечення рівного доступу для жінок і чоловіків до державної служби; забезпечення рівної участі у справедливому розподілі ресурсів між чоловіками і жінками; надання жінкам права особисто визначати свої потреби, виражати сподівання, набувати професійних навичок, досвіду, соціальної впевненості та значущості на рівні з чоловіками.

Одним із завдань гендерних досліджень є подолання на рівні суспільної та індивідуальної свідомості ідеології протиставлення. Жіночі права, обов'язки, ролі не повинні протиставлятися чоловічим, соціальні можливості обох статей мають взаємозумовлений характер та єдиний правовий орієнтир – свободу особистості.

Особливістю принципу гендерної рівності є його комплексний характер [6]. Цивілізаційна цінність гендерної рівності має ширше, ніж суто юридичне, значення і включає рівність перед законом, рівність можливостей та рівність результатів. Категорія рівних результатів «наймолодша» серед складових гендерної рівності і ще не до кінця сформульована в сучасному праворозумінні. Найскладніше визначитися у розумінні рівності статей як рівності результатів, оскільки різні народи можуть слідувати різними шляхами в досягненні такої рівності. Крім того, рівність дає змогу жінкам і чоловікам обирати різні або схожі ролі й відмінні чи аналогічні результати відповідно до їхніх уподобань та цілей.

Проведення гендерної експертизи у різних галузях права підтверджує сьогодні появу нової галузі права – гендер-

ного права як комплексного правового інституту, який складається з правових норм, які встановлюють засоби забезпечення рівності прав людини незалежно від статі, а також передбачають межі допустимих відмінностей у правах, незалежно від статі.

Важливим аспектом подолання колізій у сфері правового регулювання гендерних відносин є проблема глобалізації гендерного рівноправ'я. Процес глобалізації виявляється у трансформації проблеми прав людини із суто національного рівня у площину міжнародного права.

Теоретичне переосмислення принципу рівності незалежно від статі та формулювання проблеми гендерної рівності, по суті, веде до нового етапу в розвитку прав особи. На базі вже існуючих політичних, економічних та соціальних прав виникає нове покоління прав, яке має гендерний вимір: права особи-жінки та права особи-чоловіка.

Гендерна проблематика ще не достатньо поширена в Україні як на рівні теоретичних наробок, так і (особливо) на рівні практичної реалізації. Тому важливо, щоб гендерне регулювання не стало об'єктом правової демагогії. У правосвідомості громадян мають бути сформовані адекватні уявлення про гендерну рівність, шляхи і способи її досягнення. Це сприятиме свідомому та правильному сприйняттю нових егалітарних моделей правовідносин.

Отже, запровадження в Україні гендерно чутливої політики – це важливий етап у подоланні правового нігілізму, встановленні егалітарних моделей правового регулювання, підвищенні рівня правової культури Людини.

Література

1. *Бабкін В. Д.* Право і закон: співвідношення // Право в системі соціальних норм: історико-юридичні аспекти. Матеріали XIII історико-правової конференції (м. Чернівці, 20-22 травня 2005 р.). – Чернівці : Рута, 2005. – С. 3-4.
2. *Болотіна Н. Б.* Соціальне законодавство України: Гендерна експертиза. – К. : Логос, 2001. – С. 9.
3. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» № 2866-IV від 8 вересня 2005 р. // Офіційний вісник України: Щотижневий збірник актів законодавства. – № 40. – 2005. – С. 48-55.
4. Інтегрування гендерного підходу в державну політику України. – К. : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2003. – С. 10.
5. *Костенко О.* Проблема антропогенності права з позиції соціального натуралізму // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : Матеріали всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 16-17 вересня 2005 року). – Львів : Край, 2006. – С. 207.
6. *Матвієнко О. В.* // Парламентські слухання «Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи», 21 листопада 2006 р. // www.rada.gov.ua
7. *Мельник Т. В.* Міжнародний гендерно-правовий аспект проблеми прав людини в Україні // Український журнал про права людини. – № 2 (2). – 2005. – С.18.
8. *Мельник Т. М.* Міжнародний досвід гендерних перетворень. – К. : Логос, 2004. – С. 46.
9. *Мельник Т. М.* Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності. Друге доп. вид. – К. : Стило, 2010. – С. 16-17 та ін.
10. *Мудрик А. В.* Социализация человека. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – С. 37.
11. *Посадская А. И.* Научный отчет. – М. : Центр гендерных исследований Института социально-экономических проблем народонаселения РАН, 1991.
12. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : монографія / За ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. – Х. : Право, 2007. – С. 3.
13. *Рабінович С. П.* Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 52-91.
14. *Тацій В. Я.* Значення юридичної науки у формуванні правової системи України // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 3. – С. 3-22.
15. *Фулей Т. І.* Основи гендерної рівності : навч.-метод. посіб. для суддів. – К. : Тютюкін, 2010. – С. 26-28 та ін.